

**Б. М. Мозолевський. «Товста Могила». —
К., Наук. думка, 1979. — 251 с.**

Рецензована наукова праця є монографічним дослідженням матеріалів скіфського кургану Товста Могила, який досліджувала експедиція Інституту археології АН УРСР влітку 1971 р. поблизу м. Орджонікідзе на Дніпропетровщині. Подібні пам'ятки досліджувались й раніше, але Товста Могила — один з небагатьох скіфських «царських» курганів, досліджених на сучасному методичному рівні.

Перша частина монографії присвячена детальному опису стратиграфії курганного насипу, поховальних споруд та інвентаря. Крім основних споруд (центральної і бокової) в кургані виявлено поховання коней та могили конюхів, а інвентар налічував багато сотень різноманітних речей, зокрема золоті піхви меча і всесвітньо відому пектораль.

Головне завдання другої частини праці — визначити місце Товстої Могили серед інших великих курганів степової Скіфії. Для цього Б. М. Мозолевський передусім досліджує поховальний обряд. Розділ має і самостійне наукове значення, поскільки в ньому використані не лише матеріали Товстої Могили, а й дані про поховальні звичаї скіфів Нижнього Подніпров'я. Це дало змогу автору простежити деякі закономірності у влаштуванні центральних і бокових могил великих «царських» курганів, а також, використавши відомості про висоту курганів та інші елементи поховального обряду, виділити чотири групи поховальних споруд скіфської знаті, які, як твердить Б. М. Мозолевський, відповідають реальному соціальному поділу вищих верств скіфського суспільства.

На нашу думку, цей поділ досить умовний, і Б. М. Мозолевський безумовно правий, коли не виключає можливості більш детальної диференціації скіфської верхівки. Скіфське суспільство на нижчих своїх шаблях, як показали недавні дослідження К. П. Бунятян, проведені з використанням статистичних методів аналізу¹, являло собою складний диференційований організм.

Звичайно, при інтерпретації соціального стану основного померлого Товстої Могили автор зіткнувся з певними труднощами. Велика кількість супроводжуючих кінецьких поховань, значні матеріальні та художні цінності, майже повний набір захисного обладунку — чим Товста Могила поступається лише Солосі, величезна трізна і, нарешті, велика кількість супроводжуючих осіб дають можливість віднести воїна до представників скіфського царського дому. Але деякі особливості поховального обряду не узгоджуються з цим припущенням. Тому Б. М. Мозолевський, який обмежується віднесенням поховання Товстої Могили до поховань вищої скіфської верхівки, цілком справедливо застерігає від більш конкретного визначення соціального статусу похованого.

З використанням широкого кола аналогій розглядає автор і поховальний інвентар Товстої Могили. Не викликає зауважень дослідження Б. М. Мозолевським набору зброї, кіньської вузди, залишків возів тощо.

Значний інтерес являє параграф, присвячений реконструкції вбрання знатної жінки, похованої в Товстій Могилі. Уяву про одяг скіф'янок можна почерпнути лише з примітивних зображень на рядових предметах старовинного золотарства. Саме тому зусилля Б. М. Мозолевського по відтворенню головного убору і одягу знатної скіф'янки привертають увагу. Особливо важливим у монографії є дослідження пекторалі — одного з визначних шедеврів старовинного мистецтва. Семантика та зміст зображень на пекторалі були предметом пошуків вже багатьох спеціалістів². Свій варіант інтерпретації пропонує і Б. М. Мозолевський. Але, на нашу думку, аналогії, які використовує автор, також не безсумнівні, тому і його побудови мають гіпотетичний характер. Разом з тим не викликає заперечення думка про те, що ця чудова річ виконувалась на замовлення скіфа в якійсь з майстерень Пантіканея, там на берегах Керченської протоки, де виготовлялися й інші чудові твори старовинних торевтів, відомі нам по знахідках з скіфських курганів степової України.

Рецензована книга за обсягом і колом поставлених проблем — значне явище в скіфології. Це перша спроба сучасного наукового дослідження скіфського «царського» кургану. Автору не все вдалося опрацювати на одному рівні, тому в дослідженні є певні недоліки. Так, наприклад, хоча структура роботи в цілому не викликає заперечень, все ж деякі висновки автор робить передчасно. Наприклад, доцільніше сказати про соціальний устрій Скіфії і про місце Товстої Могили серед

визначних скіфських курганів не після розгляду поховального обряду, а після дослідження матеріальної культури. Слід відзначити, що ці передчасні висновки не вплинули на доказовість положень автора.

Фахівці Інституту археології АН УРСР вже дослідили кілька визначних скіфських курганів, зокрема Мелітопольський та Бердянський кургани, Гайманову Могилу. Але про них є лише короткі попередні публікації. Необхідність публікації цих комплексів давно назріла, тому що відсутність матеріалів гальмує розвиток археології. Для видання їх є гідний зразок — фундаментальна праця Б. М. Мозолевського.

Є. В. Черненко, В. Ю. Мурзін

¹ *Бунятян Е. П.* Рядовое население степной Скифии IV—III вв. до н. э.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Киев, 1981.

² *Іллінська В. А.* Зображення ремісників на античних виробах з Північного Причорномор'я. — *Археологія*, 1976, вип. 20, с. 31—36; *Раевский Д. С.* Из области скифской космологии. — *ВДИ*, 1978, № 3 та ін.